

SZEMPONTOK A SZEGEDI ÚSZÓHÁZAK KUTATÁSÁHOZ

Számos Szegedre látogató turistának akadhat meg a szeme a Szabadság úszóház Tiszán ringó hatalmas szerkezetén. Ha egy helyi lakostól érdeklődünk, akkor jó eséllyel nem fogunk választ kapni arra a kérdésekre, hogy vajon milyen célt szolgál az építmény: valamelyik egyesület tulajdonát képező sporttelepről van szó, vagy netalán vendéglátóipari létesítményről? Kik látogatják? Miképp üzemeltetik? Mióta áll a Tiszán?

Tanulmányom elsősorban olyan szempontokat igyekszik felvázolni, amelyek mentén lehetővé válik a szegedi úszóházak kutatása, társadalomtörténeti, várostörténeti és antropológiai keretek közé illesztése. A téma azért is tekinthető hálásnak, mert a tiszai úszóházak intézményükben és látogatóik révén társadalmilag egyedi survival jelenségnek számítanak. A szabadidejüket az úszóházakon töltő csoportok eredetét a két világháború közti Szeged polgári életében, vagy akár még korábban, a 19. század második felében kereshetjük. Mindezek ellenére sem található az úszóházak intézményéről társadalomtudományos igénnyel készült elemzés. Az egyetlen feldolgozás Bátyai Gitta nosztalgikus hangvételű munkája, melynek adatgyűjtése jelen dolgozat kiindulópontjául szolgált. Kevesen ismerik az úszóházakhoz kapcsolódó, mára már leltűnt, vagy csak nyomaiban fellelhető fürdőéletet, ami miatt érdemesnek bizonyulnak arra, hogy jobban szemügyre vegyük őket.

AZ ÚSZÓHÁZAK SZEGEDEN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A város lakossága számára a szegedi Tisza-part meglehetősen sokrétű funkcióval bírt. A 19. század elején a halászat illetve a vízi közlekedés és áruszállítás kapcsolódott szoroson a folyóhoz, amely egyfajta munkaterületként jelenhetett meg a helybeliek gondolkodásában.¹ A Tisza-part rendezésének kérdése folyamatos témát adott a szegedi publicisztika számára.

Európában a 19. század második felének urbanizációs trendjeivel együtt a városi lakosság életmódbeli változása is bekövetkezett. Az állam ekkor kiépülő jóléti funkciói, a munkaidő szabályozása révén meg-

¹ Nagy 1991. 115.

jelent a szabadidő jelensége a modern társadalmi keretek közt dolgozó városiak életében. A polgárság körében az időtöltés kedvelt formájává vált a magyarországi főúri réteg berkeiben önmagát sajátos kultúrjelenséggé kinövő fürdőzés, valamint az ekkor születő sportmozgalmak. Ezen társadalmi igények formálódása teremthette meg a létjogosultságot az úszóházak számára.

A szegedi polgár szemében a Tisza elsősorban munkatérként jelenhetett meg, a folyóban való fürdőzés ugyanis nem felelt meg azoknak a normáknak, amelyeket a kialakuló polgári életvitel épített ki magának. A 19. század közepén a városi tanács által kijelölt tiszai szabadfürdők a felsővárosi mészegetőnél, valamint a Boszorkányszigetnél csupán a munkások illetve a parasztok számára jelenthették a fürdőzés társadalmilag elfogadott helyszínét.² Az önmagát életmódjában is reprezentatív módon megkülönböztetni igyekvő polgárság számára erkölcsi tabut jelenthettek a pucérnak számító férfiak, asszonyok és gyerekek által közösen használt partszakaszok. A folyótól nemcsak illemből maradtak távol, hanem a vízbe fulladt áldozatok magas száma is visszatarthatta őket, ami a 19. század végéig állandó problémát jelentett.

A szegedi polgárok számára két módon is kaput nyitottak a Tisza irányába azok a fürdőházak, amelyeknek a működéséről 1850-es évek vége óta rendelkezünk információkkal a helyi sajtó híradásaiból.³ Legfontosabb tulajdonságuk az volt, hogy kiszakították eredeti környezetéből, és „civilizálták” a fürdésre hivatott teret, mely korábban egy idegen, veszélyes, valamint alacsonyabb státuszú csoportokkal kapcsolatban álló Tiszához tartozott. A hajótest mikrokozmoszában a természettel érintkező látogató továbbra is biztonságban érezhette magát mind fizikailag, mind érzelmileg, hiszen nem kellett eltávolodnia társadalmilag meghatározott szerepétől. Az úszóház felépítése is igazodott a külön fürdőzés igényéhez. Egymástól elzárt fürdőkabinokban nyílt lehetősége a Tisza vizébe ereszkedni a látogatóknak, akik így csoportosan, elkülönülve hódolhattak a fürdés élvezetének. A Naschitzon például nyolc ilyen, méretükben eltérő kabin állt rendelkezésére, de volt egy nagy medence is.

A polgárság által látogatott fürdőházakon végletekig szabályozták a társas érintkezési formákat azért, hogy a hétköznapiakban megszo-
kott értékrend ebben a kontextusban se csorbuljon. A fürdő felépítésénél kettős szempontrendszerrel kellett kialakítani. Egyrészt igény mutatkozott

² Bányai 2003. 18.

³ Bányai 2003. 6.

arra, hogy a testedzésnek megfelelően, ugyanakkor a magánélet kiterjesztését is szolgálnia kellett. Ezt a Neumann-féle fürdőház esetében a következővel bizonyítja a publicista: „64 öltözővel és 8 kis magánfürdővel lesz ellátva. A tükörfürdő, hol az úszásra tanítatnak a kezdők, rendkívül nagy, s a testmozgásnak elég tért enged. Legkényelmesebb a családi fürdő, melynek viztükre középszerű szobánál nagyobb terjedelmű s óraszámra adatik ki oly családoknak, melyeknek egyes tagjai a közfürdőt látogatni nem akarják.”⁴

A fürdőház nemcsak a családi környezet számára biztosított lehetőséget a kikapcsolódásra, hanem könnyen észrevehető a hétköznapi élet társadalmi kereteinek alkalmazása is, a női-férfi szeparáció⁵ megvalósulása. A nők számára a fürdőzés meglehetősen alacsony óraszámban vált lehetővé, ami azt jelzi, hogy a városi fürdőket elsősorban a férfiak számára tartották fent. A gyermekeknek is alkalmuk nyílt a belépésre, mégpedig a nevelés részévé vált úszástanítás keretei közt. Ellentétben a felnőtt korosztállyal, számukra csak a testedzés társadalmilag elfogadott normái jelentettek jogosultságot az önálló fürdők használatára.⁶

Szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a kor társadalmi fogalmai szerint a fürdőzés elsősorban társasági fórum, reprezentációs forma, nem pedig felfrissüléssel járó élvezet. Jelen kellett lennie a kötelező távolságtartásnak, mely a polgári életvitel kívánalmaihoz tartozott.⁷

A fürdőház működését biztosító személyzet tagjai közül fontos szerepet töltött be az úszómester, aki a vendégek épségére vigyázott, valamint a szabályok betartatására felügyelő uszodaparancsnok. A korabeli sajtó kiemeli, és pozitívumként utal a fürdő területén megvalósuló „katonás rendre”, mely ismét csak a polgári igényeknek felelt meg. Mindez éles ellentétet mutatott az alacsonyabb néprétegeknél kialakult, rendszer nélkülinek tartott gyakorlattal.

A fürdőházi élet egyes elemeit a vagyonos réteg által kialakított és fenntartott fürdőkultúrából kölcsönözhetette, ugyanakkor különbségek is megfigyelhetők. A fürdőzés 19. század végi formájában, az Osztrák-Magyar Monarchia kedvelt fürdőinek felkeresésével sokkal inkább kötődött az utazáshoz. Karlstadt, Bártfa és más neves fürdőhelyek a vagyonos, főúri életmódot folytató látogatók számára gyakran egzotikumként szolgáltak. A fürdőkultúra a nemesi életvitel része volt hosszú év-

⁴ Bányai 2003. 4.

⁵ A nemek fürdés közben való elkülönítése a kor előkelőnek számító fürdőinek mindegyikében általános gyakorlatnak számított az 1860-as évektől. Bányai 2003. 8., 15., 17.

⁶ Hadas 2002. 24.

⁷ Gyáni 2002.

századokon keresztül, csak a 18. század végétől kezdve lett a középréteg kultúrájának részévé. A kulturális adaptáció velejáróivá váltak a fürdőhelyeken kialakuló rítusok, melyek nélkülözhetetlenek voltak az eltérő társadalmi rétegek és a korosztályok súrlódásmentes együtt történő üdüléséhez.⁸ A látogatók által kedvelt témák saját egészségügyi problémáik megvitatásán túl a nemzetközi újdonságok illetve a zárt társaságok egyes tagjaira vonatkozó pletykák voltak.⁹ Különösen a vidéki polgárság számára, mint azt az előzőekben is említettem, nem létezett ilyen vonzata a fürdőt megtestesítő úszóházaknak. A polgári millió nyúlványai voltak, ahol a középosztály tehetősebb rétege kényelmes környezetben pihenhetett munkája után.

Szükséges kitérnem még két olyan tényezőre, melyek a 20. században az úszóházi élet átformálódásához vezettek. Említettem már, hogy a szegényebb rétegek számára kijelölt partszakaszokon gyakran fordult elő a vízbefulladás. A városi tanács több, félbemaradt terve után 1894-ben a felsővárosi partszakaszon közfürdőt létesített, mely 1923-ig működött többszöri felújítással. Egyetlen létesítmény azonban nem tudta kielégíteni az igényeket, a fulladások száma továbbra sem csökkent. A széles néprétegek számára elérhető biztonságos fürdőzés ugyan nem valósult meg, de a város vezetésének ezen kísérlete már jóléti törekvésekre utal. Szintén nem mennyiségében számított mérvadónak a nagyobb úszóház-tulajdonosok (Neumann Mór vagy Regdon István) azon gesztusa, hogy az árváknak ingyenes úszásoktatást biztosítottak, illetve olcsófürdőt is elkülönítettek a kevésbé tehető látogatók számára. Amellett, hogy az üzemeltető vállalkozók jótékonykodása elősegítette jobb társadalmi megítélésüket, a szegényebbek számára is lehetővé vált a testkultúra illetve a vízzel való kapcsolat fejlesztése.

A másik tényező, mely megváltoztatta az úszóházi kultúra arculatát, a sportegyesületek megjelenése volt. Szegeden ugyan már 1870 óta folyamatosan működött Csónakázó Egylet, melynek csónakháza központi helyen, a belvárosi híd mellett állt, csak a 20. század elején növekedett az ilyen típusú létesítmények száma.¹⁰ Elterjedésükkel ismét átalakult, tágult a városiak Tiszához fűződő kapcsolata. Ha a fürdőházakat a városi élet „hídfőállásainak” tekintettük a 19. században,

⁸ Kósa 1999. 156.

⁹ Kósa 1999. 168.

¹⁰ Bányai 2003. 11.

akkor azt kell mondanunk, hogy a folyó teljes birtokbavétele a sportegyesületeknek a 19–20. század fordulóján kirajzó csónakjaival valósult meg.

AZ ÚSZÓHÁZAK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

A 20. század első felében nagyszámban létesített úszóházak több szempontból különböztek a vállalkozók által működtetett fürdőktől. Egyik legjelentősebb változás a tulajdonforma módosulása. A 19–20. század fordulóján megalakuló és a Tiszán úszóházakat építő vagy vásárló sportegyletek tagjai már nem fizető, ideiglenes látogatókként, hanem résztulajdonosként használták a létesítményeket.

Az 1870 óta fennálló és az 1879-es árvíz idején mentési munkálatokat végző Szegedi Csónakázó Egylet bizonyos értelemben átmenetet jelentett a sportéletet hangsúlyozó csónakházak és az elegáns fürdőhelyek között. Úszóházukat, mely 1894-től a belvárosi híd mellett helyezkedett el, még furcsa kettősség jellemezte, ugyanis a csónakok tárolására és vízreocsátására alkalmas térségtől elkülönülve ugyanolyan hangsúlyt kaptak a különböző szalonhelyiségek, az öltözők és a tréningsszoba. A kortárs sajtó szerint a komfort arra irányult, hogy a hölgyközönség nagyobb kedvet kapjon a vízisportokban való aktív részvételre.¹¹ Valószínűleg nem ez lehetett az egyetlen ok a helyiségek fenntartására. A társasági élet színteréül szolgáltak, de már nem egy passzív időtöltési forma adta az összejövetelek apropóját, hanem a csónakázás és az úzás. Az első világháborúig alapított „Tisza” Szegedi Evezős Egylet és a Szegedi Evezős Klub légrétege már jóval inkább a sportélet irányába tolódott el.¹²

Az első világháborút követően a közismert események hatására beszűkült utazási lehetőségeknek köszönhető az, hogy az 1920-as években egymás után jöttek létre az új úszóházak, amikor már valóságos verseny folyik az előnyösebb partszakaszokért. A különféle alapokon szerveződő csoportok a sportolás mellett már reprezentatív célokból is helyet kívántak maguknak a Tiszán. Eltérő vagyoni helyzettel, társadalmi háttérrel rendelkezett például a Szegedi Regatta Egylet jómódú tagsága és a központjukat a Felső-Tisza-parton kialakító Szegedi Úszóegylet fiatal sportolói.¹³ A szervezeti egységet néhol elszakadási kísérle-

¹¹ Bányai 2003. 11.

¹² Bányai 2003. 21–22.

¹³ Bányai 2003. 25.

tek törték meg. 1926-ban a Csónakázó Egyletből sikertelenül próbált kiválni néhány tag Wesselény Hajós Club nevet viselő új egyesületükkel, majd 1932-ben a Szegedi Úszó Egylet korábbi tagjai sikeresen alakították meg a Szegedi Vitorlázó Egyesületet. Az új szervezetek mindkét esetben azonnal új úszóház építésébe fogtak.¹⁴ Valószínű, hogy egyedül a sporttevékenység gyakorlása nem vezetett volna kiváláshoz, hanem külön csoportidentitás reprezentálása lehetett a cél. A fontosabb társadalmi egyletek számára presztízsértékűnek számított a Tiszán úszóházat létesíteni. A vízhez nem, vagy nem feltétlen kötődő szerveződések, mint például a helyi cserkészszövetség vagy a művészek, írók és újságírók által létrehozott Szegedi Fészek Klub, első teendői közé tartozott úszóházat építeni.¹⁵

Mivel az egyesületi tagok résztulajdonnal rendelkeztek, illetve egyfajta személyes terük (öltözőkabinok, csónakok és egyéb felszerelések tárolása) is kialakult, az úszóházak amolyan második otthonukká váltak. A klubtagsággal bíró polgárok többsége hasonló érdeklődésű, státuszú ismerőseivel tölthette az időt, azaz olyan közösségi élet kezdett formálódni, amely külön identitást nyújtott a szegediek számára.

A tárgyalt időszakban a test- és sportkultúra révén általában minden aktív szabadidőtöltés iránt megnőtt az érdeklődés. A szegedi sajtó is gyakran foglalkozott a sportegyletek eredményeivel és sikereivel, amelyeket valószínűleg minden, vízisportokat nem űző polgár is magáénak érezhetett, erősítve ezzel a szegedi identitást. Nemcsak ilyen értelemben voltak Szeged integráns részei az úszóházak. A kívülállók számára nyitott bálok, szépségversenyek szervezésével a város formális közösségi életének alakításában is szerepet vállaltak.¹⁶

A fentieket ki kell egészítenem azzal, hogy nem történt váltás a 19. század óta ismert fürdők esetében sem. A szigorú erkölcsi normák fellazultak ugyan, és némi nyitás jelentkezett a vízisportok felé, de továbbra is a fürdőzés állt a középpontban. Számuk nem változott, az épülő városi strandok, klubok, ráadásul a fiatal közönséget is elcsábították.¹⁷ Az úszóházak ebben a formában üzemeltek tovább a második világháború végéig, amikor kettő kivételével szétszerelték azokat. A szovjet hadseregnek ugyanis szüksége volt azokra a pontonokra, amelyek a felszínen tartották az építményeket.¹⁸

¹⁴ Bányai 2003. 14., 35.

¹⁵ Bányai 2003. 30–34.

¹⁶ Bányai 2003. 13.

¹⁷ Bányai 2003. 16.

¹⁸ Bányai 2003. 4.

ÖSSZEGZÉS

Írásomban az úszóházakhoz kapcsolódó sajátos kultúrát a korábbitól eltérő szempontok alapján kíséreltem meg értelmezni. Elsősorban azokra a társadalmi, kulturális és mentalitásbeli változásokra próbáltam koncentrálni, melyek magyarázatot adnak arra, hogy a szegediek számára ezek a létesítmények milyen jelentéssel bírtak. Láthattuk, hogy az építményekhez kapcsolódó sokféle funkció révén a fogalom komplex jelentéssel bír. Az elnevezés általánosítás, hiszen az úszóház nem csak az épület domináns szerepkörét kihangsúlyozó, és a valós életben használt csónakház, fürdőház, klubház, regatta ház elnevezéseket foglalja magában, hanem a Tiszára épített magánházakat is.¹⁹ De miért is lehet hasznos továbbfejteni a jelenséget néprajzi módszerekkel és a történeti források feldolgozásával? Amint láthattuk, kutatásuk kapcsolódik a térhasználat illetve a mentális térképek problematikájához. Jól illusztrálható, milyen irányba változott a Tisza a szegediek gondolkodásában, melyik társadalmi réteghez kötötték a folyó különböző városi szakaszait. A városi fürdőkultúra nem a pihenés reprezentatív formáját képviselte, inkább a dolgozó ember hétköznapijainak szerves részét alkotta. A fürdőző a saját közösségéből nem szakadt ki, mint távoli üdülőhelyek esetében, és fürdés közben gyakran ismerősökkel találkozott, a hétköznapi párbeszédet folytatta.

¹⁹ Bátyai 2003. 3.

IRODALOM

BÁTYAI Gitta

2002 *Úszóházak a Tiszán*. Saját kiadás, Szeged

GYÁNI Gábor

2002 *Történelemszövegek*. Budapest, L'Harmattan

HADAS Miklós

2003 A gymnastica, avagy „a fiatalasági öröm köntösébe burkolt munka”. Adalékok a modern férfiasság kialakulásának vizsgálatához. *Korall* 7–8. sz. 15–33.

KÓSA László

1999 *Fürdőélet a Monarchiában*. Budapest, Holnap

LUGOSI József

1991 A közlekedés és a szállítás. A posta fejlődése. In: GAÁL Endre (szerk.): *Szeged története 3/1. 1849–1919*. Somogyi Könyvtár, Szeged 337–376.

NAGY Zoltán

1991 A városkép és az urbanizáció 1879-ig. In: GAÁL Endre (szerk.): *Szeged története 3/1. 1849–1919*. Somogyi Könyvtár, Szeged 79–130.